

Prof. dr JAROSLAV VANEK

JUGOSLAVIJA KAO PRETHODNIK GLOBALNOG DRUŠTVA

I UVOD

Jugoslovenski teoretičari i ideolozi samoupravljanja imaju ogromnu prednost i jedinstvenu poziciju jer su u mogućnosti da deluju u istinskoj praksi. Pod ovim podrazumevam činjenicu da oni žive i rade u zemlji koja je *bona fide* uvela samoupravljanje i koja napreduje kroz praksu, tj. akciju, za kojom sledi razmišljanje; razmišljanje smenjuje akcija ka sve punijim i istorijski savršenijim oblicima samoupravljanja. Nasuprot ovome, samo mali broj nas, na Zapadu, proučava samoupravljanje i mi smo u nepovoljnijoj poziciji. Mi s daljine moramo da posmatramo jugoslovensko iskustvo ili neka druga manje važna iskustva kada se bavimo naučnim radom. Ono što je još gore je to da većina od ovog malog broja naučnika koji godinama posmatraju jugoslovensko samoupravljanje čine to kroz naočare koje nisu stvorene za posmatranje i proučavanje samoupravljanja, već su nastale u okviru kapitalističkog sveta. Čak i danas većina studenata na Zapadu, koji se bave samoupravljanjem, smatra da to mogu da čine a da pritom koriste metode ne-participacije koje su nasilne i skroz u duhu kapitalističkog preduzeća.

Ako je tako, može se pomisliti (što su mnogi i mislili godinama): da li su uopšte ekonomska nauka i druge nauke na Zapadu koje se bave samoupravljanjem pružile bilo kakav doprinos, da li je on od koristi i ima li objektivnu vrednost? Smatram da u meri u kojoj naučnici na Zapadu uočavaju ograničenja njihovog naučnog univerzuma, tj. ograničenja sopstvene kapitalističke paradigme u čijim okvirima žive, oni mogu uz značajne napore da dođu do rezultata koji će imati objektivnu vrednost. Lično smatram velikom privilegijom što sam u intenzivnim kontaktima sa mojim pokojnim bratom Janom u Međunarodnoj organizaciji rada počeo da proučavam samoupravljanje u Jugoslaviji, jer je on i dušom i srcem bio veoma

blizak Jugoslaviji i više od dvadeset godina uticao je na formiranje moje svesti.

U ovom radu želim da ukažem na veoma širok niz značajnih rezultata mog dvadesetogodišnjeg razmišljanja. Želim da na osnovu tih razmišljanja izložim tri glavne teze za koje smatram da su moj doprinos vašem obeležavanju tridesetogodišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji. Te tri teze su:

- I. Jugoslovensko samoupravljanje 1980. godine i dalje nije samo jugoslovenski fenomen, već nešto što je konzistentno s razvojem ka optimalnim oblicima svake ljudske grupe u društvu.
- II. Samoupravljanje na radnom mestu ne može postojati, niti se razvijati ukoliko ne postoji samoupravljanje i u svim drugim oblastima života; takvo samoupravljanje se uvek mora shvatati kao sveobuhvatni sistem ljudske egzistencije ne samo u okviru sopstvene prakse, već i u okvirima sopstvenog sistema razmišljanja — ili paradigme.
- III. Zbog svega ovog, jugoslovensko iskustvo u oblasti samoupravljanja mora se posmatrati kao prethodnik za sva druga društva širom sveta, iako će ona morati sama da potraže specifične oblike na svom putu istorijskog razvoja, ukoliko žele da napreduju. Čak i da najveći deo ljudi širom sveta ne shvata ovo, smatram svojom obavezom da zahvalim našim jugoslovenskim prijateljima za ono što su učinili za sve svoje prijatelje i drugove širom sveta. Ta zahvalnost je posebno upućena Predsedniku Titu, u čiju uspomenu je ovaj rad napisan.

II DEFINISANJE OBLASTI ISTRAŽIVANJA

Kada govorimo o samoupravljanju koje se u užem smislu odnosi na fabriku, a u širem smislu na sve oblasti života, sasvim jasno imamo na umu proces kojim pojedinci ili grupe ljudi utiču i kontrolišu svoje živote i društveno i prirodno okruženje u kome žive. Osnovni, ako ne i jedini, cilj ovog rada je da analizira ove procese kontrole s ciljem iznalaženja šta su, ili šta mogu biti optimalni oblici. Ali, optimalnost, naravno, podrazumeva izbor iz većeg broja mogućih alternativa. Cilj ovog dela rada je da razmotri i postavi osnove ovih mogućih oblika. U našoj analizi želimo takođe da potvrdimo određene koncepcije i kategorije koje su neodvojive od diskusije koja će kasnije uslediti o društvenom optimumu.

Kao prvo, treba istaći, a to je implicitno sadržano u našoj uvodnoj napomeni, da se o samoupravljanju i procesu kontrole mora u početku misliti na taj način da se ono odnosi na sve oblasti života, na oblast proizvodnje i transformisanja korisnih proizvoda, što je sigurno samo deo celine.

Kao drugo, treba istaći da kada govorimo o samoupravljanju tada imamo na umu svesne i osmišljene procese, osmišljene odluke da li da se deluje ili ne. Ne govorimo o biološki spontanim ili unapred određenim procesima kao što su varenje ili disanje. Još jedno važno pitanje, a to je da se samoupravljanje i samoodređenje mogu svrstati u procese koji se ili odnose na pojedince ili na društvene grupe. Ovaj poslednji oblik nas najviše interesuje u ovom radu. Biće takođe korisno da napomenemo da neki procesi kontrole — oni najsloženiji — su procesi koji se samo jednom mogu preduzeti, dok se drugi — kao što su, na primer, procesi do kojih dolazi na proizvodnoj traci u fabrici, ili kada se upravlja automobilom i tako prilagođava prirodnom okruženju, stalno ponavljaju kao akcije koje se mnogo puta ponavljaju i kao aktivnosti koje se često mogu internalizovati i, u stvari, postati automatizovane poput procesa varenja o kome smo govorili.

Biće svakako veoma korisno iskoristiti, s jedne strane, koncepcije koje se odnose na zdravlje, ili, s druge strane, na patologiju, na procese samoupravljanja i kontrole. Patološko stanje je primer kako pojedinac zanemaruje stalnu životnu opasnost koja može biti rezultat društvenog ili kulturnog okruženja. Nasuprot ovome, zdravlje pojedinca (ili u prenosnom smislu zdravlje društva) biće rezultanta *racionalne aktivnosti* koja može usloviti izbegavanje fatalnog ishoda.

Najširi niz alternativa pomoću kojih želimo da govorimo o optimalnosti sigurno da podrazumeva, u okviru društvenog konteksta, različite oblike kontrole nad društvenim ili prirodnim okruženjem, oblike koji su postojali i koji su, u stvari, sasvim odvojeni od samoupravljanja, bez obzira u kom obliku ga definisali. Na primer, stanje ropstva, gde vlasnik odlučuje o najvećem broju pitanja; različiti oblici despotizma ili diktature, gde se o najvažnijim političkim pitanjima koja se odnose na celokupnu naciju odlučuje u okvirima male grupe ili pojedinačno. Stanje zapadno-evropske kapitalističke demokratije je u flagrantnoj suprotnosti s veoma autoritarnim i despotiskim oblicima vlasti ne samo u oblasti rada ili u drugim sferama, već i u političkoj sferi zahvaljujući neravnomernoj raspodeli novca i različitom položaju na radnom mestu i pored određenog uverenja o jednakom pravu glasa.

Najvažnije koncepcije važne za brižljivu analizu našeg problema su koncepcije participacije ili samoupravljanja, s jedne strane, i koncepcije *uključivanja*, s druge strane. Ove dve koncepcije se moraju povezati, jer se radi o onima koji su na neki način uključeni ili pozvani da učestvuju u kontroli ili samoupravljanju datim društvenim ili pojedinačnim procesima. Sasvim je jasno da prosečni Amerikanac ne treba da učestvuje u jugoslovenskom samoupravljanju iz jednostavnog razloga jer on nije uključen u jugoslovenske ekonomske i političke procese.

Iako ćemo ovo i kasnije razmatrati, ovde treba istaći da o uključivanju i participaciji ili samoupravljanju moramo misliti i imati

na umu da su oni a) izloženi promenama intenziteta i b) različitim promenama prirode ili kvaliteta. Na primer, uključivanje kapitaliste koji poseduje određeni broj akcija u Sjedinjenim Državama podrazumeva sasvim drugačije uključivanje u fabriku, nego uključivanje radnika u fabriku. I intenzitet i priroda ili kvalitet uključivanja su različiti. Mogu se dati i drugi brojni primeri koji se odnose na te i takve razlike, a neki će biti od velikog značaja za našu dalju diskusiju.

Veoma je važna distinkcija i kategorizacija između postojećeg samoupravljanja, participacije i procesa odlučivanja i onog samoupravljanja koje bismo mogli nazvati zakonskim, koje se odnosi na dugoročno određivanje pravila i struktura ili okvira rukovođenja. Društva izražavaju svoju kontrolu nad prirodnim ili društvenim okruženjem i u zakonskom obliku i u obliku koji nazivam parlamentarnim, koji mogu biti podvrgnuti samoupravljanju i samoodređenju. U srednjovekovnim monarhijama ustav je davao kralj, upravo kao što propise Dženeral Motorsa daju vlasnici, pa ipak ni jedan od ovih zakonskih oblika odlučivanja nije, niti uopšte liči na ono što označavamo kao samoupravljanje.

Polazeći od ovih koncepcija i kategorija, sada ćemo preći na suštinu naše analize. Potrebno je uključiti i druge koncepcije i kategorije, a to će biti one koje su neophodne za određivanje oblika optimalnosti.

III NAPREDOVANJE PRAKSE

Ovaj rad me navodi na zaključak da se optimalna vlada ili kontrola nad našim društvenim ili prirodnim okruženjem nalazi u prenosnom smislu reči na preseku dve najvažnije društvene teorije: 1. teorije napredovanja prakse i 2. teorije optimalne participacije. Najveći deo mog rada će biti posvećen preciziranju ovog mog stava. Nastavljajući ovu višeznačnu konstataciju, smatram da je središte preseka ljudski dijalog koji, kao ulična svetla na raskrscima uveče, dopušta nam da pronademo put kojim treba ići. Pokušaću da objasnim prvu teoriju u ovom delu rada, a drugu teoriju ću objasniti u nastavku.

Pod teorijom napredovanja prakse podrazumevam nešto o čemu sam pisao detaljnije na drugom mestu,¹ što ni u kom slučaju ne predstavlja samo moje stavove. Umesto toga, ono što sam izložio ima veoma mnogo veze s marksizmom; direktno, ideje koje ću izložiti rezultat su vezivanja za studiju Paola Frerea, velikog humaniste — hrišćanina — marksiste, velikog pedagoga našeg vremena.

¹ Na nesreću nemam ni jedan objavljen rad koji bi se odnosio na ove dve teorije, jer se moji veoma obimni radovi o ovim problemima sistematski odbijaju na Zapadu, i u konvencionalnim i „progresivnim“ publikacijama. Pa ipak, rad na koji se najviše pozivam nosi naslov *Kroz participaciju i dijalog do sveta pravde*, Wassenaar, Holandija, 1975—76.

Osnovni nedostatak zapadnih društvenih nauka, posebno ekonomije, koju najbolje poznajem jer i sâm sam joj nekada pripadao, u tome je što posmatra ljudska bića kao da je njihova svest konstantna uz veoma malo dinamike. Te konstante, uz određene preferencije koje su date za sva moguća stanja na svetu, vode tada ka akciji ili izražavanju preferencija ili kroz tržišne odnose ili kroz druga sredstva ili druge vidove komunikacije ka određenoj vrsti funkcije društvenog blagostanja. Bez ulaženja u daljnje razmatranje, želimo da istaknemo da ove teorije potpuno zanemaruju stvarne fenomene veoma nepotpunih preferencija koje se brzo menjaju; zanemaruju činjenicu da je sâm proces izbora i akcije podvrgnut ljudskim potrebama ili problemima s kojima se ljudi susreću; u stvari, ti procesi su suština života; fenomen učenja, imitiranja i takmičenja; zanemaruju najznačajniji fenomen ljudskih odnosa — dijalog (koji ćemo u radu bliže definisati) koji može biti suština društvene egzistencije i društvenih shvatanja.

Suprotstavljajući se ovom statičnom i individualističkom, neistorijskom shvatanju čoveka nezavisno od međusobnih odnosa ljudi, smatram da je pojedinačni i društveni izbor, kontrola društvenog i prirodnog okruženja, o čemu sam ranije govorio, prava suština života; to je proces o kome možda neko želi da razmišlja kao o čovekovom učešću u stvaranju. Proces može biti dobar ili loš, optimalan ili manje dobar, zdrav ili patološki, ali on predstavlja suštinu i cilj života (a ne, kao što to smatraju zapadni ekonomisti, nekakva maksimizacija društvene ili privatne funkcije blagostanja). Proces je u svojim zdravijim i optimalnijim oblicima jedan oblik prakse, sve obuhvatniji niz akcija i razmišljanja kojim sledi akcija i razmišljanje i tako dalje, u različitim domenima od strane različitih pojedinaca ili grupa. Proces je sâm po sebi sredstvo kojim pojedinci i društvo ostvaruju svoje ciljeve, blagostanje i, ako hoćete, sreću. Ali, taj proces nije samo sredstvo, već i deo cilja, jer u sebi sadrži mogućnost zadovoljstva, sreće, a možda i nezadovoljstva.

Da bih bio precizniji i detaljnije razvio svoj pristup ovom problemu, definisaću napredovanje prakse na sledeći način.

Celokupni razumni i zdrav (ne-patološki) život pojedinaca, društava ili celog čovečanstva u kratkim ili dugim periodima, tokom nekoliko generacija, može se posmatrati kao više ili manje konkurentno, ali stalno „napredovanje prakse“. Pod napredovanjem prakse podrazumevamo niz od nekih sedam ili manje neprekidnih stupnjeva ili stanja svesti ili akcije. Stupnjevi se mogu opisati na sledeći način:

1. bez svesti
2. naivna ili primitivna svest
3. kritička svest
- 4a. opomena ili
- 4b. prihvatanje određenog stanja
- 5a. izražavanje
- 5b. bez nastavka
- 6a. testiranje i eksperimentisanje,
- 6b. bez nastavka
- 7a. promena ili revolucija
- 7b. bez nastavka

Ovi termini u velikoj meri sami sebe objašnjavaju. Svi oni, ponekad sa različitim značenjem, koriste se u literaturi. Napredovanje prakse koje vodi promeni ima sedam stupnjeva, dok napredovanje prakse koje podrazumeva i nastajanje kritičke svesti kojoj sledi potvrđivanje a time i nastavljanje prethodnog stanja ima samo četiri stupnja. Napredovanje prakse može se privremeno ili stalno zaustaviti na jednom od ovih stupnjeva. Kada do toga dođe, suočavamo se sa stanjem bolesti (patologije), pojedinačne ili društvene, ili nedostatkom svesti. Napredovanje prakse pojedinca ili grupe mogu, i to je često slučaj, prekinuti akcije koje su eksterne u odnosu na pojedince ili grupe i tada govorimo o opresiji.

U slučaju potpunog napretka sve do promene (7a) taj napredak će prirodno pratiti procena akcije ili promene, a to u stvari nije ništa drugo do početak novog napredovanja prakse koje jedino vodi do stupnja 4, što je potvrda u slučajevima kada se radi o promenama ili revolucijama koje imaju izgleda na uspeh i koje odgovaraju originalnim namerama (izražavanju).

Sada ćemo preći sa definicija i opštih konstatacija na konkretne primere koji će ilustrovati naše teze i istovremeno ukazati na neke aspekte optimalnosti u slučaju kada ona postoji ili ne postoji. Prvi primer se odnosi na pojedinca i ja ga iznosim, pre svega, zbog toga da bih ilustrovao i ukazao na suštinu, možda, suviše apstraktnih konstatacija koje sam već izneo. On, pored toga, ukazuje na važnu činjenicu da mnogi primeri napredovanja prakse mogu voditi automatizaciji ili kvazi-automatizaciji, što je rezultat stalnog ponavljanja. Naš primer se ne odnosi samo na pojedinca, već znači da napredovanje prakse može trajati samo nekoliko sekundi. Primer ovog napredovanja prakse je upravljanje automobilom (ili jahanje konja). U stvari, celokupna aktivnost upravljanja automobilom može se posmatrati kao veoma veliki broj striktno povezanih napredovanja prakse ili kroz sedam stupnjeva (tip „a“) ili kroz četiri stupnja (tip „b“): osoba vozi pravim delom puta. Aktivnost je kvazi-automatizovana i mi smo u stanju naivne svesti pošto smo prešli sa stanja bez svesti u kome smo bili pre nego što smo ušli u kola da bismo njima upravljali, povremeno ulazeći u stanje kritičke svesti potvrđujući činjenicu da je put prav, na stanje nastavljanja vožnje pravo (4b). Odjednom dolazimo do krivine u tom smislu da ako nastavimo prethodnu aktivnost načina vožnje automobila pravo, dogodiće nam se nešto veoma loše.

Ova kritička svest nije dovoljna i prvo dolazimo u takvo stanje koje označavamo kao opomenu, pridajući, tako da kažemo, vrednost činjenici da postoji krivina i da, ako ništa ne uradimo, doći će do udesa. Na osnovu ovog stupnja opomene, prvo stvaramo teorijski apstraktni model (projekt) onoga što treba uraditi u određenoj situaciji koju nazivamo opomenom; mi izražavamo određeno stanje (iako samo svesno u našem primeru) na taj način što ćemo okrenuti volan da bismo se prilagodili krivini. Ukoliko po prvi put u životu upravljamo automobilom, nećemo znati koliko treba da okrenemo

volan i stoga ćemo morati da pređemo na stupanj testiranja i eksperimentisanja. Ukoliko smo ranije naučili da vozimo, iskustvom i potpunim automatizmom smo naučili to stanje napredovanja prakse — to jest ne možemo ga zaobići. I tako neposredno prelazimo na praksu, revoluciju — to jest okretanje (revoluciju) volana. Posle ovog, posle okretanja volana nazad, izostavljajući stupanj izražavanja koje je opet sada internalizovan, nalazimo se opet na pravom delu puta ili na delu puta s novim krivinama i odmah zatim nastavljamo slično napredovanje prakse, bilo tip „a“ ili tip „b“. Na kraju, zaustavljamo automobil i napuštamo ga i tako se opet vraćamo na stupanj bez svesti u našem primeru.

Ovde ne ilustrujemo samo primer „izostavljanja“, već i aktivnosti i situacije koje se ponavljaju. U ovom primeru možemo videti šta podrazumevamo pod zdravljem ili nedostatkom svesti. Osoba koja nije zdrava može od naivne svesti napredovati ka bilo kojem od sedam stupnjeva koje smo naveli, ali, ukoliko ne pređe na sledeći, odmah će izazvati nezgode. Na sličan način, stvorenje bez dovoljno inteligencije, recimo, pas ili mačka, kome bi se poverila vožnja kolima, možda i neće napustiti stanje naivne svesti i tako će opet izazvati nezgodu.

Na sličan način, a to ima velike sličnosti sa napredovanjem prakse u društvenom kontekstu, o čemu ćemo kasnije govoriti vozač može biti sprečen da napusti stanje naivne svesti ili zadržan na prelasku iz jednog stupnja u drugi, i to delovanjem nekih eksternih snaga ili nekih sporednih efekata koji se javljaju u procesu upravljanja automobilom. Ovo se može ilustrovati mučninom u kolima koja može biti rezultat kretanja ili isparavanja benzina u nekim posebnim slučajevima. Delovanje eksternih snaga se može ilustrovati vozačevom iracionalnom akcijom ili ne-akcijom što može biti rezultat napada gangstera.

Svi ovi prekidi „slobodnog toka“ napredovanja, naravno, mešaju se i potpuno mogu uništiti ono što smo ranije označili kao zdrav, nepatološki i razumni život. Iako je pojam patologije u našem primeru upravljanja automobilom sporedan, ipak pojam patologije može biti mnogo manje sporedan i veoma značajan za shvatanje svega onog što se u svetu događa, i to, naročito, kada kasnije budemo došli do društvenih oblika napredovanja prakse i kada budemo pokušali da bolje shvatimo probleme optimalnosti naše kontrole i upravljanja našim društvenim i prirodnim okruženjem.

Pre nego što pređemo na društvene situacije koje su naša glavna oblast interesovanja, treba istaći još jedan problem, problem koji ne traje nekoliko sekundi već se proteže tokom celog života. Napredovanje prakse koju imamo na umu je sâm život. Treba imati na umu da svi mi od rođenja prelazimo sa stanja bez svesti na stanje primitivne ili naivne svesti; nekritički primamo one stvari koje nam dolaze od roditelja ili učitelja. U mnogim vidovima mnogi od nas ostaju ceo život na tom stupnju, a na tom stupnju nam se pridružuju najagilniji menadžeri, ideolozi ili ljudi u oblasti propagande.

Ali, da bismo živeli inteligentan i zdrav život, moramo ostvariti potpuno napredovanje prakse i to uz stupnjeve kritičke ocene i stvaranja svesti, opomena kojima slede istraživanja onoga što pojedinac želi da učini sa nečijim životom u kontekstu takve kritičke svesti. Pojmovi „vokacije“, „pozivanja“ se ovde nameću. Ostatak života tada odgovara poslednjim stupnjevima eksperimentisanja (istraživanja) i stvarnog menjanja ili revolucije.

Činjenica da mnogi žive u stanju naivne svesti, na primer, verujući da je mit stvaranja novca svrha života, ili neki drugi mit, verovatno je manje njihova krivica a više krivica društvenog ili prirodnog sistema u kome žive. Obrazovanje, društveni konsensusi i određeni samo-opstajući mehanizmi uspostavljenog poretka često sprečavaju napredovanje prakse pojedinca, bez obzira na to o kom stupnju se radi. Ti elementi veoma mnogo deluju poput isparavanja goriva, ili kao prevelika i nekontrolisana brzina vozila.

Vratimo se sada na društveni domen koji je u središtu našeg interesovanja. Prvo, moramo uočiti mnogo veću razliku i dati neke dodatne definicije. Osnovna razlika je u tome što se „shvatanje“ dela prakse od strane pojedinca ne može direktno preneti na društveni kontekst dva ili više pojedinca. Na prenošenje se može uticati time što će se uključiti novi pojam, toliko važan za nas, koji smo već istakli, a to je *dijalog*. Proces dijaloga među pojedincima koji su uključeni, između članova društva, definišemo kao proces ljudske interakcije, kao proces koji ne prenosi, već pre svega stvara znanje. Mi smo u dijalogu koji je identičan *društvenom razmišljanju* u okviru procesa napredovanja prakse. S tim na umu, celokupna prethodna diskusija o napredovanju prakse pojedinca može se proširiti i biti od najveće koristi u kontekstu napredovanja društvene prakse.

Sigurno je da i dalje ostaje tako važno pitanje kao što je: ko i kako treba da učestvuje u dijalogu? Kako se biraju učesnici? U tom okviru pitanje decentralizacije, u odnosu na veličinu grupe koja učestvuje u dijalogu, još je važnije. Ali, na ovo ćemo doći u narednom delu rada. Dopustite nam da razradimo neke druge važne aspekte dijaloga i napredovanja društvene prakse. Smatramo da je napredovanje društvene prakse, kao i napredovanje prakse pojedinca, sredstvo pomoću koga u današnjem svetu koji se menja zajednice ljudi treba da kontrolišu svoje društveno i prirodno okruženje ukoliko žele da se ponašaju optimalno. Nije moguće nikakvo odbacivanje takvog procesa, niti prekidanje a ni neki od brojnih mogućih oblika patologije, bilo u pojedinačnim okvirima ili u društvenom okviru, jer to podrazumeva neefikasnost ili suboptimalnost, ako ne i nemogućnost.

Osnovna uloga dijaloga u društvenoj praksi je odmah uočljiva. Bez toga, proces prakse teško da može postojati u društvenim okvirima. Zamislite proces glasanja ili neki drugi oblik prenošenja volje pojedinca na neku konačnu društvenu akciju. Taj proces ne samo da je teži, već on ispunjava samo jednu od funkcija i uloga koju ima dijalog, a to je jednostrano prenošenje želja ili preferencija. U mno-

gim zapadnim zemljama to se ističe kao najznačajniji princip demokratske vlasti: sa našeg stanovišta to ne samo da nije drugo najbolje rešenje, već, možda, osamnaesto najbolje rešenje. Treba imati na umu, na primer, da taj proces omogućava sve moguće oblike indoktrinacije ili nepravedne kupovine naklonosti onih koji glasaju od strane onih koji imaju novac a potrebni su im glasovi. Ali ovo nije mesto da razmatramo slabosti zapadne demokratije.

Namesto toga, ukazaćemo ukratko na različite osnovne funkcije dijaloga koje se ne mogu naći u različitim oblicima koji bi mogli da ga zamene. Već smo istakli da je dijalog sredstvo razmene informacija, a pre svega sredstvo stvaranja znanja sličnog razmišljanjima pojedinca. Štaviše, preko dijaloga može se doći do konsensusa. Dijalog mnogo potpunije može obrazovati nego prosti prenos informacija. Sâm po sebi, dijalog je normalno izložen pozitivnoj korisnosti i potrebama (treba imati na umu da je samo glasanje velika briga i da mnogi ljudi nastoje da ga izbegnu). To ne znači da je dijalog u suprotnosti sa glasanjem, ali često dijalog čini glasanje izlišnim u malim grupama, ili glasanje čini važnijim u većim grupama. Dijalog je mnogo dinamičniji jer neposredno beleži promene u objektivnim i subjektivnim uslovima. Štaviše, on može pružiti neposredne odgovore za koje bi bili potrebni meseci ili godine. Ono što je možda najvažnije je to da je u dijalogu mnogo teže varati ili pretvarati se, nego što je to slučaj s nečijom glasačkom kuglicom ili upitnikom. Normalno je da dijalog može stvoriti i produbiti prijateljstvo i ljudska osećanja — čak i u trenucima koji su loši; ali, on ih ne ostavlja indiferentnim kao da su hladne ribe. Dijalog stvara i mržnju i simpatije. On nam omogućava da se stavimo u situaciju u kojoj se nalaze drugi i da se identifikujemo s drugima. Dijalog veoma autoritarno bira važne teme za razmatranje, teme koje su od najvećeg značaja za grupu i tako je samokorigujući i mnogo efikasniji. Neuporedivo teže je — i to je suština ideja Paola Frerea — intelektualno potisnuti dijalošku grupu u odnosu na pojedinca ili grupu izolovanih pojedinaca. U stvari, po mišljenju Paola Frerea (za razliku od našeg sistematizovanog izlaganja), dijalog je *per se* sama suština stvaranja kritičke svesti.

Ne smemo da zaboravimo da nastojanja, bilo pozitivna ili negativna, mogu varirati po intenzitetu od hladnih i blagih do veoma nasilnih. To se ne može lako izraziti kroz glasanje u glasačkim kutijama, već kao što svi znamo lako se može preneti i to veoma ubedljivo kroz dijaloške odnose ljudi.

Dijalog je jednostavno *sine qua non* napredovanja društvene prakse i stoga jedini put ka zdravlju društva — da i ne govorimo o optimalnosti koja je sasvim očigledna. Koliko je ovo istinito mogu pokazati problemi tradicionalnog glasanja i predstavničke demokratije u Sjedinjenim Državama (društvu koje je sve složenije), koji su toliko očiti da čak i ne znamo da li postoji samokorigujući mehanizam za ovu suboptimalnu situaciju.

Kasnije ćemo se detaljnije osvrnuti na neke konkretne situacije i primere napredovanja društvene prakse, pošto ćemo u narednom delu rada ukazati na drugu ključnu teoriju optimalne participacije. Ali, čak i sada treba da imamo na umu primere koji su značajni za naše izlaganje: celokupni proces koji je Jugoslavija sa svojim narodima preduzela posle drugog svetskog rata na svom putu originalnog i samoupravnog socijalizma je ogromno napredovanje prakse cele nacije, u čijim okvirima nacija, uz svoje rukovodstvo, učestvuje u procesu dijaloškog razmišljanja i akcije. U stvari, rekao bih da se Jugoslavija angažovala kroz proces neprekidnog napredovanja prakse na definisanju, poboljšanju i prilagođavanju svoje celokupne prakse samoupravljanja.

S druge strane, po mom mišljenju, svaki problem koji dolazi pred radnički savet, bilo prihvaćen kao osnova za akciju ili ne (naš „a“ tip ili „b“ tip), u stvari je slučaj potpunog napredovanja prakse. Stoga je dijalog u okviru saveta, između radnika koji rade na odgovarajućim projektima, sama suština tog procesa.

IV PRAVILA OPTIMALNE PARTICIPACIJE

U prethodnom delu rada razvili smo teoriju napredovanja prakse a da pri tom nismo odgovorili na neka važna pitanja. Jedno od tih pitanja je i: ko treba da učestvuje u dijalogu ili u napredovanju prakse? Kako on ili ona treba da učestvuju? Kako treba birati subjekte koji će učestovati? Postavlja se takođe pitanje šta će se dogoditi s dijalogom ukoliko on zbog nekih razloga nije moguć. Jasno je da ne možemo odgovoriti na fundamentalno pitanje našeg istraživanja koje se odnosi na optimalno samoupravljanje ili vladavinu nad našim društvenim prirodnim i društvenim okruženjem sve dok ne odgovorimo i na ova pitanja. Odgovori su sadržani u teoriji koju ja nazivam teorijom optimalne participacije. Tome sam posvetio monografiju od nekih četiri stotine stranica, koja još, na žalost, nije objavljena. S obzirom na to da je u toj studiji data detaljnija i brižljivija definicija, sada ću se usmeriti na opštije ideje i više se osloniti na intuitivne nego na formalne dokaze.

Počnimo s primerom. Radi se o kapitalističkoj proizvodnji u fabrici iako možemo reći da je kapitalistička kontrola i stvaranje profita takođe oblik „participacije“. Ipak, to je oblik participacije u kome su svi glasovi dati onima koji poseduju kapital, a glasovi nisu dati onima koji rade, ili su dati onima koji raspodeljuju profit.

Nije potrebno mnogo dokaza da se uverimo da nešto nije u redu, odnosno da se radi o suboptimalnosti u ovom obliku participatornog procesa odlučivanja. Pored mnogih stvari koje nisu u redu u ovom obliku participatornog upravljanja, jedan je ipak centralni, u središtu problema. Problem je u tome što se različito tretiraju različiti ljudi i različite grupe ljudi. Implicitno ili eksplicitno svi mi u sebi znamo da su ljudi jednaki i da ih treba tretirati kao jednake. To

možemo nazvati aksiomom jednakosti. To je, stvarno, aksiom i, iako svi znamo za njegovu ispravnost, veoma ga je teško dokazati. Uzeću taj aksiom kao polaznu osnovu, oslanjajući se na našu spremnost da se složimo i prihvatimo ga. Ukoliko se neko ne bude složio, tada mora prihvatiti teret dokazivanja svojih stavova.

Sigurno je da aksiom jednakosti, koji se intuitivno manifestuje, nije direktno primenljiv bez odgovarajućih dokaza. Ukoliko želimo da govorimo o jednakosti u kontekstu participacije, jasno je da tada moramo misliti na neku vrstu jednakosti snage ili jednakosti u procesu odlučivanja. Ali, odmah se postavlja pitanje poput sledećeg: vlast nad čime, ili nad kojim oblastima odlučivanja? Na primer, treba li stanovnik Beograda da ima svoj glas o problemima javne sigurnosti u Titogradu u podjednako meri kao i neko ko živi u Titogradu? Sigurno da ne. Ono što ovaj primer sa sobom odmah donosi je problem uključivanja. Na neki način stepen uključenosti moramo uzeti u obzir.

Aksiom jednakosti kada se radi o participaciji sada možemo jasnije definisati: ljudi treba da imaju podjednaku moć ili snagu u procesu odlučivanja ukoliko je njihova uključenost podjednaka. Na primer, dva radnika koji rade osam sati dnevno na istom poslu treba da imaju istu moć u procesu odlučivanja. Nasuprot ovome, ukoliko je neko uključen na teži način, bez obzira kako to definišemo, tada mu treba dati veći stepen moći.

Naravno da postoji problem merenja i izražavanja stepena uključenosti, ali ni taj problem nije nesavladiv. U nekim situacijama, kao u našem primeru koji smo upravo naveli, postoje objektivna merila stepena uključenosti. U nekim drugim situacijama ne postoje razlozi zašto sami ljudi ne bi odredili stepen svoje uključenosti u određenim specifičnim segmentima pod pretpostavkom da je ukupna uključenost ista između pojedinaca. Dobar primer je participacija nastavnog osoblja, s jedne strane, i tehničkog osoblja, s druge strane, u jednoj obrazovnoj instituciji. I jedni i drugi *ukupno* imaju podjednaku uključenost po osobi; ali, oni sami mogu odrediti da je uključenost nastavnog osoblja relativno veća kada se radi o pitanjima nastave, dok tehničko i drugo osoblje škole može odlučiti da je njihova uključenost veća u oblasti njihovog interesovanja.

Ono što smo sada istakli je to da ukoliko želimo da dođemo do društvenog optimuma, participacija u odlučivanju i vlasti treba da odgovara intenzitetu uključenosti različitih pojedinaca, dok ukupna uključenost, tj. ukupna moć odlučivanja u jednoj precizno definisanoj oblasti treba da bude ista za sve pojedince. Ta participacija u skladu sa uključenošću ukazuje na još jedan važan zakon koji nas izvodi iz uobičajene jednodimenzionalne društveno-ekonomske analize: uključenost se može razlikovati između ljudi ne samo po intenzitetu koji se može meriti časovima ili procentima, već, i to je važnije, i kvalitetom. Na primer, uzmimo drogu koja može sačuvati nečiji život, a nekome drugom može koristiti kao droga ili alkohol koja mu pruža veći ili manji užitak. Jasno je da je uključenost dva

pojedince u osnovi različita i po poreklu, a ne samo po intenzitetu. Možemo reći da je prva osoba vitalno uključena jer njegov ili njen život zavisi od droge, dok je druga osoba veštački uključena, čak i patološki.

Stvarni svet je pun ovakvih primera različitih uključivanja. U oblasti industrijske organizacije odmah mislimo na uključivanje vlasnika akcija za razliku od uključivanja radnika. Vlasnici akcija mogu biti rasuti po svetu, a da nikad nisu videli fabriku. Za razliku od njih, radnici koji provode osam sati dnevno, trideset ili četrdeset godina u toj fabrici uključeni su na sasvim drugačiji način. Njihovo uključivanje je mnogo direktnije i odgovara vitalnom uključivanju ljudi u našem primeru koji se odnosi na osobu koja se leči i treba da preživi.

Odmah se može uočiti da ukoliko participacija varira u skladu sa intenzitetom, tada postoje još jači razlozi za to da participacija i moć odlučivanja variraju sa samom prirodom uključivanja. Relativno je jednostavno porediti uključenost prema participaciji tako što će se koristiti neki egzaktni indeks ili intenzivnost; međutim, mnogo je teže porediti kvalitet uključenosti sa kvalitetom ili prirodom participacije. Ipak se događa da uvek postoji neka vrsta interne (organske) logike koja u određenom smislu potvrđuje naš pojam multidimenzionalnosti. Na primer, interna logika, u našem slučaju kada je droga bila životno potrebna ili kada to nije bio slučaj, nalaže da osoba kojoj je ona neophodna za život treba da poseduje neku vrstu apsolutne preferencije u odnosu na drugu osobu ili osobe, nezavisno o kolikom broju pojedinaca je reč i nezavisno od toga koliko su oni bogati.

Na sličan način mora se razlikovati različita uključenost radnika u određenom procesu participacije i to nezavisno od vlasništva. Čak i u socijalističkom samoupravljanju istinska osnova tog samoupravljanja je uključenost ljudskih bića i to mnogo više od društvenog vlasništva.

Tako smo u našu koncepciju optimalne participacije uključili pojmove, prvo, uključenosti; drugo, intenziteta uključenosti; treće, prirode ili kvaliteta uključenosti. S tim u vezi, moraju se dati tri veoma važne konstatacije: prvo, postoji *dijalog*, i to u smislu koji smo ranije razradili; drugo, *decentralizacija* i treće, *zakonitost*. Svi ovi elementi su povezani: razradićemo ih i to ukratko a čitaoca upućujemo na našu analizu.²

Životna je činjenica da društvene preferencije — suština participacije — nisu rezultat nekog dodavanja pojedinačnim preferencijama. Umesto toga, one su rezultat veoma kompleksnog procesa koji podrazumeva učenje, obrazovanje, dijalog, takmičenje, osećanja simpatije ili antipatije i brojnih drugih elemenata. Centralni element od ovih koje smo nabrojali je dijalog između ljudi koji ne služi samo prenošenju, već pre svega stvara znanje i preferencije.

² Videti napomenu 1.

Ljudi koji su uključeni u dijaloške odnose predstavljaju nešto što je sasvim različito od glasačkih demokratskih grupa. Dijaloške grupe ne mogu biti velike. To nas dovodi do decentralizacije većih društvenih tela i do pitanja optimalne decentralizacije i optimalne veličine dijaloške grupe. Tu se takođe postavlja pitanje optimalnog delegiranja i predstavljanja pred višim telima koja donose odluke, kako bi se time omogućilo istinsko delegiranje u što većoj meri.

Decentralizacija, kao i donošenje odluka na osnovu prirode uključenosti ili intenziteta uključenosti, donosi sa sobom problem zakonskih dugoročnih odluka koji je sasvim odvojen od problema kratkoročnih odluka parlamentarnog tipa. Na primer, decentralizacija ili prestrukturiranje preduzeća ili nekog političkog tela je nešto što će se ostvariti zakonski kada se radi o decenijama, a ne na osnovu *ad hoc* parlamentarnih debata. Trajna zakonska osnovica ima takođe posledice i na čistotu procesa odlučivanja i na odvajanje ovih problema od drugih problema koji ne doprinose otkrivanju istine ili je čak skrivaju.

Ovde smo samo ukazali na neke osnovne karakteristike veoma složenog procesa. Ali, čak i to ne ostavlja nikakve sumnje o tome da je potrebno ove faktore uključiti u proces modeliranja optimalne participacije. Sva ova razmatranja vode konstataciji koju bismo mogli nazvati *osnovnim zakonom optimalne participacije*, koji pored toga sadrži i našu drugu teoriju neophodnu za definisanje optimalne vladavine ljudi nad prirodnim i društvenim okruženjem.

Da bi se ostvario optimalni poredak i istinski život društva, potrebno je sledeće.

U svim oblastima ljudske delatnosti svi oni, i samo oni koji su uključeni, treba da participiraju u svim odlukama. Njihova participacija treba da je usklađena s intenzitetom i prirodom njihove uključenosti. Participacija treba da bude demokratska i treba da postoji fleksibilan zakonski okvir za ovakvu demokratiju. Proces odlučivanja treba da bude optimalno decentralizovan na taj način što će se vlast ostvarivati i preneti na sve nivoe i time uvek omogućiti dijalog i optimalna participacija.

V DIMENZIJE PRAVIČNOSTI

Naše razmatranje ne bi bilo potpuno ukoliko ne bismo razmotrili veoma važan elemenat — veoma značajan za našu analizu — elemenat pravičnosti. Taj elemenat natkriljuje našu celokupnu analizu; on uslovljava optimalnost ljudske vladavine nad društvenim i prirodnim okruženjem, a, s druge strane, ovo okruženje i njega uslovljava. Pravičnost je veoma blisko povezana sa aksiomom jednakosti. Kao i taj aksiom, i naš pojam pravičnosti je aksiomatski i kao takav se jedino može dokazati izvan carstva racionalne misli — izvan nečijeg srca, ukoliko se može tako reći.

Dok je pravičnost nedokučiva racionalnoj misli, na nivou određivanja dimenzija pravičnosti taj elemenat ima veoma konkretnu ulogu u okviru naše analize. Dijalog koji je u središtu naše analize nije moguć bez pravičnosti koja mora uvek postojati i tu pravičnost treba da osećaju svi učesnici u dijalogu.

Na primer, dobro poznati fenomen kolektivnog pregovaranja u zapadnim kapitalističkim zemljama nikada se ne može izjednačiti sa onim što mi nazivamo dijalogom. Kolektivno pregovaranje je prepuno informacija, prevara, obmana, pretvaranja i slično. Zašto? Kolektivno pregovaranje odgovara situaciji koja je u osnovi nepravilna u kojoj oni koji ne rade su manje uključeni u ljudski proces proizvodnje i oni nastoje da pobjegnu ili izbegnu iz radne zajednice što je više moguće. Nasuprot ovome, organizovani rad, koji nema iluzija o prirodi stvari, nastoji da štrajkuje uvek i pregovara kada je to moguće.

Uporedite ovo sa istinskim dijalogom preduzeća ili šire zajednice gde se ostvaruju osnovna pravila participacije. Kada se ostvare ovi idealni uslovi, to će omogućiti ukupna osećanja pravičnosti i pravde i ljudi će biti istinski sposobni da se obrazuju i stiču znanje bez obmanjivanja, bez toga da im informacije neće biti pristupačne, svako će nastojati što više da nauči za dobrobit grupe u celini. Ne kažem da svaki radnički savet ili samoupravno preduzeće radi na ovaj način: ali ovo je nešto što je moguće i u mnogim slučajevima se, stvarno, i događa. Oni koji participiraju implicitno realizuju sveukupnu pravičnost.

Dosledno ostvarivanje ovog fundamentalnog zakona, koji podrazumeva participaciju u skladu sa intenzitetom i prirodom uključivosti, usmereno je na stvaranje atmosfere pravičnosti. Jedino oni koji su najpotpunije uključeni, kao što su radnici fabrika ili neposredni članovi porodice, mogu participirati u dijalogu. Odvojenost od vladinih funkcionera ili odvojenost od sebične tašte koja nije neposredni član porodice uvek onemogućava istinski dijalog i sa našeg stanovišta to vodi nečemu što je manje optimalno.

Pojam pravičnosti ima i drugi veoma konkretan značaj. Brojna pravila optimalnosti, na koja smo ukratko ukazali u ovom radu, vode ka jednoj potpunoj teoriji i sistemu optimalne decentralizacije. Prostor nam ne omogućava da ovde potpunije razradimo tu teoriju koju smo izložili u jednom drugom radu.³ Ovo sve je veoma dobro poznato u Jugoslaviji.

Osnovni, ako ne i jedini, problem decentralizacije, kada su jednom definisane decentralizacione jedinice (fabrike, zajednice, porodice itd.), jest problem demokratskih i participativnih odnosa (u mom radu te veze nazivam *među-grupne veze*) između decentralizovanih jedinica.

Na primer, uzmimo da u fabrici cipela postoji decentralizovano odeljenje koje proizvodi donove koje zatim isporučuje drugom ode-

³ Kroz participaciju i dijalog do sveta pravde.

ljenju koje proizvodi ostatak cipele i proizvodi finalni proizvod. Jedini, ako ne i glavni, problem je problem internih cena poluproizvoda u odnosima između dva odeljenja. Ali, ipak ostaje problem kako tokom vremena odrediti interne cene kada se razlikuje produktivnost u ta dva odeljenja. Kada se radi o ovom problemu u zapadnoj kapitalističkoj literaturi, on se određuje kao problem bilateralnog monopola. Kao što su to pokazali najveći matematičari ovog veka, taj problem nema naučno rešenje. Ali nama, kao i svakom detetu, jasno je da se problem internih cena može rešiti kada princip pravičnosti prihvati celokupna zajednica — zajednica preduzeća ili celokupna nacija: uvek će postojati interna cena, u našem primeru donova, koja će odgovarati datoj raspodeli dohotka — koja odgovara jednakosti u slučaju jednakih radova i jednakih vrsta rada — koju će zajednica oceniti kao pravičnu. Uvek će postojati niz zakonskih pravila, koja odgovaraju našem osnovnom zakonu pravičnosti, i koja omogućavaju da se ta „pravična“ interna cena tokom vremena prilagođava izmenjenim uslovima.⁴

Dimenzija pravičnosti tako prožima ceo svet optimalne vladavine društvenim i prirodnim okruženjem. Treba samo da ukažemo na ranije naveden primer korišćenja droge u dve različite svrhe, u jednom slučaju za održavanje života a u drugom za „drogiranje“. Istog značenja, samo mnogo ubedljiviji je problem kontrole svetske ponude hrane od strane onih koji gladuju dok drugi žive u izobilju. Prema zakonu optimalne participacije, oni koji gladuju su vitalno uključeni u domen ponude hrane, dok su drugi jedino veštački uključeni, odnosno manje zainteresovni; stoga, dublje kvalitativno uključivanje treba da ima prioritet u participaciji, kontroli i odlučivanju. Prihvatanje osnovnog zakona normalni ljudi će nazvati zahtevom elementarne ljudske pravičnosti — iako se svetsko tržište kojim upravljaju i vladaju trgovci koji jure za profitom (a ponekad i vlade) može suprotstaviti takvim zahtevima ljudske pravičnosti.

VI ISKUSTVO JUGOSLAVIJE I SADAŠNJE PERSPEKTIVE

U ovom delu rada želeo bih da zaključim sa najvažnijim elementima moje analize i želeo bih da to bude u vezi sa celokupnim iskustvom Jugoslavije, koje mogu ocenjivati samo kao spoljni promatrač.

Na prvom mestu treba istaći ono što je najvažnije: samoupravno iskustvo u oblasti rada i proizvodnje koje se u Jugoslaviji razvija trideset godina. Sa stanovišta veoma sveobuhvatne teorije koju sam izneo u ovom radu, ovo iskustvo bez ikakve sumnje predstavlja najznačajniji doprinos spajanju teorije i prakse. Kao takvo, ovo iskustvo eliminiše najočitije suprotnosti i teorije optimalne participacije i napredovanja prakse koje su obe inherentne kapitalističkom sistemu. Veoma je značajno da u tim sistemima oni koji su stopos-

⁴ Isto.

totno uključeni u najpunijem smislu reči u neposrednu proizvodnju nemaju direktnu vlast u oblasti participacije i samoupravljanja, jer potpuno uključivanje to i ne podrazumeva, dok oni koji imaju svu moć i sva prava su samo veštački uključeni u proizvodnju, prirodnom svoje uključenosti i često samo delimično u situaciji diversifikovanog vlasništva. Negacija kapitalističkih oblika proizvodnje kroz samoupravljanje predstavlja skoro podjednako značajan korak ka optimalnosti. Sa stanovišta napredovanja prakse, ovaj primer je podjednako značajan i jasan: samoupravljanje u Jugoslaviji, posebno njegovi decentralizovani oblici, sasvim su u skladu i olakšavaju dijalog kao društveno razmišljanje. Hijerarhijska i piramidalna struktura upravljanja u kapitalističkim preduzećima, koja je rezultat ne onih koji rade u preduzećima stalno, izaziva potpunu paralizu procesa napredovanja prakse. Usled međuzavisnosti ekonomske, političke i društvene sfere, ta paraliza se proširuje i na druge oblasti ljudske egzistencije. Na ovo ću se kasnije vratiti.

Već sam istakao da mi celokupno iskustvo jugoslovenskog samoupravnog sistema u periodu od trideset godina liči na primenu principa napredovanja prakse na nacionalnom nivou. Iako uvek moramo biti svesni opasnosti zaustavljanja procesa (usled brojnih prirodnih i društvenih reakcionarnih snaga), ipak se mora istaći da se teško može naći bilo koja druga zemlja u kojoj je u tolikoj meri nastavljanje napredovanja prakse postalo način i suština života nacije i u kojoj uopšte nije došlo do okoštavanja društveno-političkog sistema i ideologije. U mnogim drugim zemljama, uključujući i moju, upravo je suprotno: zaustavljeno je napredovanje prakse delovanjem brojnih reakcionarnih snaga ili grupnih interesa, i to je sve postalo pravilo.

To je u tolikoj meri postalo izraženo da sve to ima posledice i na naučne paradigme širom sveta i ljudi na istu stvarnost gledaju različito u zavisnosti od svog okruženja. Tako mnogi naučnici koji se bave političkim ili ekonomskim naukama posećuju na dve ili tri nedelje Jugoslaviju i po povratku u Sjedinjene Države ili neku drugu državu Zapada počinju da prognoziraju brzu propast Jugoslavije u oblasti politike, ekonomije, ili u nekoj drugoj oblasti. To je jednostavno rezultat činjenice da oni dolaze iz paradigme stagnacije i paralize u zemlju u kojoj je mnogo življi dijalog, dijalog koji razvija kritičku svest. Ljudima koji dolaze iz nirvane ili naivne i stagnantne svesti to izgleda kao manifestacija neposredne propasti. Ono što oni vide u stvarnosti, po mom mišljenju, znak je najvećeg zdravlja i sposobnosti da se opstane, i to veće nego što iko može i zamisliti.

Smatram da niko ne može bolje od Jugoslovena, kroz sopstvenu praksu, shvatiti da zdrav i normalan život društva i naroda znači stalnu promenu, stalnu praksu, stalnu akciju i razmišljanje, stalni dijalog, stalno napredovanje prakse. Time se ostvaruje „a“ tip napredovanja prakse gde se retko javljaju dokazi kritičke svesti; ako do toga i dođe, oni koji su uključeni, odmah su usmereni na ublažavanje

onih problema i suprotnosti koje nisu mogli da rešavaju dok su se bavili važnijim problemima.

Kada govorimo o dugoročnom rešenju problema, smatram da se Jugoslavija kreće na način koji je u skladu sa našom teorijom. Smatram da je Jugoslavija, kada je počela pre trideset godina, bila nešto poput samoupravne tržišne ekonomije i da se ona, naročito od 70-ih godina, kreće ka jedinstvenijem sistemu samoupravljanja i u preduzećima i u odnosima između preduzeća ili drugih ekonomskih jedinica. A upravo se za ovo zalaže teorija optimalne participacije: ne samo dijaloško samoupravljanje u okviru fabrike, već i — uz društvene dogovore i samoupravne sporazume — samoupravljanje izvan fabričkih hala, između različitih grupa interesa. Te grupe interesa, po mom mišljenju, nisu ništa drugo do koalicije u skladu sa sličnostima i intenzitetom uključenosti. Teorija nam takođe pruža podatke o tome koliko su složene takve generalizacije samoupravljanja i ona nam možda omogućava da shvatimo zašto najnoviji razvoj u oblasti samoupravljanja „izvan zidova“ (izvan fabrika — *prim. prev.*) i proces samoodlučivanja još uvek nije podvrgnut analizi. Ali, opet po mom mišljenju, celokupni razvoj ide ispravnim pravcem. Jugoslavija, s tim u vezi, ide „čitavu generaciju“ ispred drugih zemalja, čak i onih koje pokušavaju da razviju samoupravljanje. Možda su se samo neke mlade i progresivne afričke zemlje približile, zahvaljujući svojoj skoro stečenoj nezavisnosti i sličnosti društveno-političke strukture.

Jugoslovenski razvoj, koji se ogleda u mnogim novim definicijama osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i u korišćenju nezavisnih radnih grupa i odeljenja, u potpunosti odgovara duhu obeju teorija koje smo ovde analizirali. Ne samo da takva decentralizacija stvara idealne uslove za istinski kreativni dijalog, već najbolje odgovara i participaciji u skladu sa intenzitetom i prirodom uključivanja. Isto se može reći i za funkcionalno delegiranje predstavnika nižih nivoa u samoupravna tela viših nivoa što omogućava istinski dijalog na optimalan način i odražava participaciju u skladu sa uključenošću.

S obzirom na to da sam profesor i da je na mene veoma mnogo uticao rad Paola Frerea, smatram da u Jugoslaviji postoji ogroman neistražen potencijal i ogromne mogućnosti primene pravila optimalne participacije i napredovanja prakse u oblasti obrazovanja. Ja sam samo posmatrač sa strane i možda i nisam svestan šta se sve događa u Jugoslaviji u toj oblasti. Ali, smatram da postoje ogromne mogućnosti svuda u svetu, pa i u Jugoslaviji, da obrazovanje bude više u obliku dijaloga. Obeležja te promene bi bila: (1) profesori i studenti su bliži stanju jednakosti, jer su i jedni i drugi i profesori i studenti; (2) oblast obrazovanja će biti mnogo bliža duhu dijaloga i napredovanja prakse, tako da će misaoni delovi prakse biti identični s obrazovanjem koje će rešavati probleme, a akcioni delovi prakse će postati suština proizvodnje; (3) ljudi će biti odgojeni u sistemu u kome će moći da ostvaruju oba aspekta prakse, i razmiš-

ljanje i delovanje. Tako će se eliminisati podela na plave i bele okovratnike, tako da ćemo svi postati i plavi i beli radnici, bićemo i profesori i studenti i učenici. Tada ćemo živeti u istinskom svetu participacije, svetu stalnog dijaloga, života i pravde.

Prof. dr. JAROSLAV VANEK

YUGOSLAVIA AS THE PATHBREAKER FOR THE GLOBAL SOCIETY

Summary

The author wants to give in this paper a very broad account of the principal results of his twenty years of thinking; and to try to substantiate on the basis of that account three major thesis that he submits as his contribution to celebrating the thirtieth anniversary of self-management in Yugoslavia. These three thesis are:

1. Yugoslav self-management of 1980 and beyond is not only a Yugoslav phenomenon but something consistent with evolution towards an optimal form of any human group or society.

2. Self-management in the place of work cannot exist and grow in the absence of such self-management in all other domains of life.

3. As such and for the reasons implied Yugoslavia's experience with self-management must be considered as a path-breaker for all societies of the world although these will in detail have to seek their specific formulations on the road of historical progress, if there is to be progress.

My work leads me to conclusion that the optimal government or control of our social and natural environment finds itself at the intersection of two major social theories: 1. the theory of praxis progression; 2. the theory of optimal participation. In the paper I define the praxis progression, stages of praxis progression, role of dialogue in praxis progression, optimal participation.

Entire evolution of the Yugoslav self-management system over the past thirty years appears to me as a gigantic application on the national level of the praxis progression approach. I feel that Yugoslavia has been moving forward in another significant manner consonant with our theory. I see Yugoslavia beginning some thirty years ago with system of what I would call self-management market economy and moving gradually, especially in the 1970's, into a more unified system of self-management of both enterprises and of the relationships between enterprises and other economic units. And this is precisely what the theory of optimal participation would call for: not only dialogical self-management within factory walls but also — today with the social contracts and social compacts — outside the factory doors between groups of interest.

Проф. д-р ЯРОСЛАВ ВАНЕК

ЮГОСЛАВИЯ КАК ПРЕДШЕСТВЕННИК ГЛОБАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В этой работе автор стремится указать на ряд весьма значительных результатов своего двадцатилетнего труда; желаю на основе этих размышлений изложить три главных тезиса, которые считаю моим вкладом в ознаменование тридцатилетия самоуправления в Югославии. Эти три тезиса следующие:

1. Югославское самоуправление в 1980 году и в дальнейшем является не только югославским феноменом, а чем-то что связано с развитием к оптимальным формам любой группы людей или общества.

2. Самоуправления нет на рабочем месте, не может быть, и не будет развиваться, если нет самоуправления во всех других областях жизни.

3. Вследствие всего этого югославский опыт в области самоуправления нужно рассматривать как предшественника всем другим обществам во всем мире, хотя они должны будут сами подыскать специфические формы на своем пути исторического развития, если хотят идти вперед.

На основе моей работы я пришел к выводу, что оптимальное правительство или контроль за нашим общественным или естественным окружением находится в разрезе двух наиболее важных общественных теорий: 1. теория прогресса практики и 2. теория оптимального участия. В своей работе определяю прогресс практики, ступени прогресса практики, роль диалога в прогрессе практики, оптимальное участие.

Совокупное развитие югославской самоуправленческой системы в тридцатилетнем периоде подобно гигантскому применению принципа прогресса практики. Считаю, что Югославия в начале, тридцать лет тому назад, была чем-то вроде самоуправленческой рыночной экономики, и что она, особенно о семидесятих годов движется к единой системе самоуправления и на предприятиях и в отношениях между предприятиями или другими экономическими единицами. А именно это отстаивает теория оптимального участия: не только диалогическое самоуправление в рамках фабрики, но и — на основе общественных договоров и самоуправленческих соглашений — самоуправление вне фабричных цехов, между различными группами интересов.

